

6. Смирнова Г. Ю. Через художні образи — до філософського осмислення категорії Бога (релігійні сюжети Лесі Українки) / Г. Ю. Смирнова // Вісник НАН України. — 2001. — № 7. — С. 48—54.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 5 т. / Леся Українка. — К. : Держлітвидав, 1951—1956.
8. Холодная М.А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. — СПб. : Питер, 2004.—384 с.

В статье рассматриваются семантико-стилистические особенности полисемантов, обозначающих отдельные сегменты языковой картины мира Лесы Украинки, определяется их роль в интеллектуализации украинского литературного языка к. XIX — нач. XXст.

Ключевые слова: полисемант, концепт, языковая картина мира, интеллектуализация, идиостиль, культурное пространство, языковая личность.

The article is devoted to the analysis of semantico-stylistic peculiarities of the polysemantic units to denote certain segments of Lesya Ukrainka's language picture of the world and their role in intellectualization of the Ukrainian literary language in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: polysemantic unit, concept, language picture of the world, intellectualization, idiosyle, cultural space, language personality.

УДК 811.161.2'373.7

Тетяна Андреева

(Київ)

СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ ТАВТОЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянута специфіка формальної природи тавтологічних фразеологізмів, наведені структурні типи, у межах яких виділено моделі.

Ключові слова: повтор, структурний тип, тавтологічна пара, тавтологія, фразеологізм.

Останнім часом у лінгвістиці посилюється інтерес до механізмів передачі мовними знаками культурних та повсякденно-емпіричних смислів. Це дає змогу реконструювати деякі особливості сприйняття навколишнього світу попередніми поколіннями носіїв мови, наблизитися ”до праформи“. Важливим об’єктом у зв’язку з цим виступає фразеологія. Особливість фразеологізмів полягає в тому, що вони являють собою ”специфічні мовні формули, ”картини світу“ із закодованою інформацією про минуле, про наших предків, про їхній спосіб сприйняття світу і їх оцінку всього сутнього;

вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації“ [9, с. 6]. Розгляд фразеологічних одиниць у цьому плані – робота, що виконувалася на матеріалі різних мов (праці О. Блінової, С. Георгієвої, Л. Скрипник, Ф. Медведєва, В. Ужченка, О. Селіванової, В. Мокієнка, І. Подюкова, М. Толстого, В. Телії, В. Жайворонка, В. Ковалю, О. Назаренко, Д. Ужченка, Л. Мельник, Т. Григоренко, О. Масло, Н. Мазур, Н. Скоробагатько, І. Царьової, Т. Д'якової, Г. Ібрагімової О. Мостової Л. Даниленко, А. Мелерович, А. Афанасьєвої, О. Кононової, О. Майбороди, Ю. Прадіда, Л. Савченко, А. Найди, М. Скаб, В. Яковлєвої, Ю. Лебеденко, З. Мацюк, О. Шкуран, А. Аксамитова, А. Бабкіна, З. Барболової, А. Бириха, Л. Степанової, В. Васильченка, І. Кевлюк та інших). Структуру фразеологізмів вивчали М. Шанський, М. Копиленко, О. Молотков, Ф. Янковський, Л. Скрипник, Л. Авксентьєв, Ю. Прадід, В. Ужченко, Я. Баран, О. Присяжнюк, Г. Золотова, Г. Ситар, Н. Данилюк, М. Алефіренко та ін. Однак є ще низка ”фразеологічних проблем“, на які слід звернути дослідницьку увагу. Мова йде про тавтологічні фразеологізми. Ці специфічні одиниці ще не розглядалися системно. Тому **актуальність** статті впливає з потреби розв'язання згаданої проблеми. **Мета** дослідження – охарактеризувати формальну природу тавтологічних фразеологізмів. **Об'єкт** – тавтологічні фразеологізми української мови.

Тавтологічні фразеологізми (далі – ТФ) виступають яскравою групою у фразеосистемі української мови. Цей тип фразем характеризується особливістю плану вираження. В основі таких одиниць лежить тавтологічний (грец. *ταυτολογία* – повторення, від *ταυτό* (τάαυτό) – те саме і *λογος* – слово) повтор. Він передбачає наявність в одному фразеологізмі двічі вживаного того самого слова чи двох спільнокореневих. Такий прийом ”свідомої тавтології“ здебільшого надає аналізованим фразеологізмам виразної експресивності. Тому ТФ найчастіше виступають широко вживаними засобами образотворення: *Усяке багатство, усяка слава – усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком... поляжуть колісь поруч із мертвими кістками* (П. Куліш); *Синова лайка горіла у ньому, наче він на живому випік її. І хто? Кістка од його кості і кров од крові* (М. Коцюбинський), *...якби язик душі не примерзав до цієї криги самотності і не починав пекти неймовірним пеклом, відштовхнув би від себе з силою цунамі...* (В. Квітка).

Загалом повтор – це ”найпростіша стилістична фігура, яка вживається у фольклорній творчості, передовсім у народній пісні та поезії, зумовлена композиційними та смисловими чинниками“ [4, с. 555]. Він належить до важливих фігур стилістики, виступає художнім засобом естетичного та емоційного освоєння дійсності, до якого вдаються мовці [5, с. 219]. Повтор спрямовується на досягнення ”виражального чи виражально-зображального ефекту“ [8, с. 459]. Ця фігура мови дає змогу авторові звернути увагу читача (слухача) на певний момент тексту або ж привернути увагу знову.

Повторюваний фрагмент сильніше закарбовується в пам'ять і надійніше там зберігається [3, с. 5]. Суть лексичного повтору полягає в тому, що те саме слово вживається в межах осяжного текстового фрагмента ще раз.

Явище повтору аналізувалося у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Структурні й стилістичні функції повтору в художньому тексті, функціональне навантаження звукових повторів, проблема повтору як основи для ліричної пісні, фігури повтору в публічному мовленні, повтор як засіб смислової зв'язності тексту, стилістичні фігури з повтором у сучасному поетичному мовленні, повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття тощо розглядали О. Бекетова, О. Брик, В. Гак, Ж. Гетьман, П. Вдовиченко, В. Домбровський, Т. Жук, Ю. Зеленська, С. Єрмоленко, В. Єрьоміна, Т. Жук, А. Загнітко, Є. Іванчикова, Ю. Ковалів, Н. Кожевникова, А. Мойсієнко, О. Огоновська, А. Папіна, О. Пивоваров, Р. Ріжко, М. Плющ, Л. Пришляк, О. Селіванова, А. Сингаївська, І. Синиця, С. Скляр, О. Тараненко, А. Ткаченко, О. Фоменко, Н. Цветкова, О. Шахматов та ін.

Характер тавтологічного повтору в аналізованих фраземах дає підстави для поділу їх на дві групи: 1) ТФ експресивного і 2) ТФ смислового призначення. До першої групи належать одиниці, формування яких має на меті створення відповідного стилістичного ефекту: *мішок мішком* [10, с. 498; далі – лише зазначення сторінки цього джерела], *марнота марнот* [465], *кат катом*; *кат з катів* [366], *святая святих* [790], *пропадати пропадом* [709], *морочити памороки* [509]. До другої – фраземи, що передають логічну інформацію і створюються без настанови на експресивність, яка, однак, з'являється у процесі використання: *час від часу*; *від (із) часу до часу* [944], *від букви до букви* [62], *раз за разом* [727], *коліно в коліно* [386], *плоть від плоті* [648].

Образно-смыслову основу ТФ складає **тавтологічна пара** (далі – ТП), під якою розуміємо єдність двох повнозначних складників (тавтологічних компонентів), що виступають основою формування ТФ. За особливостями будови ТП серед ТФ можна виділити кілька структурних типів.

Високий рівень продуктивності демонструє **структурний тип "N + N"**. Поєднання субстантивних компонентів здійснюється як безпосередньо, так і з використанням службових частин мови.

Найбільша кількість ТФ аналізованого структурного типу сформована із застосуванням службових слів. Тут діють дві моделі – **"N + prep. + N"** і **"prep. + N + prep. + N"**. У кількісному плані переважають одиниці, утворені за моделлю **"N + prep. + N"**. Тут використано такі прийменники: 1) **від**: *плоть від плоті* [648], *кров від крові* [398], *раз од разу* [728], *кістка (кість) від кості* [377], 2) **на**: *дірка на дірці* [248], *зуб на зуб не попадає* [347], *латка на латці* (рідше *лата на латі*) [418], *око на око* [585], *рубець на рубці* [763]; 3) **за**: *око за око* [585], *нога за ногою* [553], *за роком рік* [738], *квит за квит* [367], *доба за добою* [252], *зуб за зуб* [347], *кров за кров* [399], *раз за разом* [727], *крок за*

кроком [400], смерть за смерть! [833], віть за віть [133], чарку за чаркою [944]; 4) з: зуб з зубом не зведе [325], як людина з людиною [453], кінці з кінцями сходяться / зійшлися [376], рука з рукою [765], 5) в/у: рада в раду [725], коліно в коліно [386], око в око [584], лобом в лоб [444], рука в руку [764], рука в руці [765], ручка в ручку [775], волос у волос [144], слово в слово [829], точка в точку [893], тютілька в тютільку [905], хвилина в хвилину [922], ряд у ряд [777], крок у крок [401], раз у раз [728]; 6) до: лоб до лоба [443].

Серед фразем, що репрезентують аналізовану модель, виявлено одиниці з варіативністю в плані використання прийменників: *день від дня (за днем, по дню, за день)* [226], *слово за словом; слово по слову* [829], *плече в плече (до плеча, з плечем)* [646], *плечем до плеча (повз плече)* [646].

Модель **"prep. + N + prep. + N"** демонструє меншу різноманітність щодо використання займенників: 1) **від/з ... до:** *від роду до роду* [742], *роздирати роти від вуха до вуха* [748], *від світу до світу* [787], *[від слова] до слова* [827], *від (з) рана до рана* [730], *від (з) ранку [й (та)] до ранку* [731], *від краю [і] до краю* [395], *від дошки до дошки* [267-268], *від дзвінка до дзвінка* [234], *від (з) зорі до зорі* [344], *з року до року* [761], *від букви до букви* [62], *від випадку до випадку* [97]; 2) **із ... в:** *із кутка в куток; із кута в кут* [407], *тинятися з кутка в куток* [883], *із краю в край* [395]; 3) **з ... на:** *з хвилини на хвилину* [922], *з (зо) дня на день* [252], *з години на годину* [178], *перебиватися з копійки на копійку* [612]. Варіативність виявлено і в цій моделі: *з кінця в кінець; від кінця до кінця* [376], *з вуст у уста, від (з) уст до уст* [161]. Деякі фраземи демонструють належність одразу до обох прийменникових моделей: *рік у рік; з року в рік* [738], *час від часу; від (із) часу до часу* [944].

Безприйменникова модель **"N + N"** реалізується у двох варіантах. Більш продуктивним є той, у якому залежний компонент має форму О. в. (в однині чи множині): *жарти жартами (рідше жарт жартом)* [290], *мішок мішком* [498], *як (відколи) світ світом* [785], *кінець кінцем* [375], *хмара хмарою* [927]. У поодиноких фраземах він стоїть у формі Р. в. множини: *суєта суєт* [870], *марнота марнот* [465].

Наявна й незначна група одиниць, які мають як прийменникове, так і безприйменникове оформлення: *кат катом; кат з катів* [366], *купа (купою) на купі* [405], *чин чином (по чину)* [947].

Нечисленні одиниці утворені за моделлю **"(konj.) + N + konj. + N"**: *суди та пересуди* [870], *ні слова, ні півслова; ні слівця, ні півслівця* [826], *без роду й прароду* [742], *з діда й прадіда, з дідів і прадідів* [241].

Серед ТФ, утворених за **структурним типом "N + N"**, наявні компаративи: *як (мов, ніби і т. ін.) рівний з рівним* [736], *як людина з людиною* [453]. Аналізований тип репрезентують також і субстантивовані прикметники: *святая (свята, святе) святих* [790], *як (мов, ніби і т. ін.) рівний з рівним* [736]. Виявлено випадки, коли ТП формується шляхом редуплікації: *і гадки-гадоньки не мати* [468], *з діда-прадіда (з дідів-прадідів)* [241]. Хоча

для деяких поряд існують і традиційні паралелі: з діда й прадіда, з дідів і прадідів [241].

Високий рівень продуктивності констатуємо і щодо **структурного типу** "V + N". ТП одиниць аналізованого типу співвідності як зі словосполученням, так і з реченням. Переважають перші.

Підтип "V + N – словосполучення" представлено кількома моделями. Серед них виразно виділяється модель "V + N^{0.6}". Її репрезентують одиниці, у яких при дієслововжито компонент із семантикою "спосіб дії". Звичайно він має форму О. в. (однини чи множини): *хоч возом вози* [143], *хоч криком кричи* [398], *гнати гоном* [174], *давати видавцем* [202], *кинем (кипенем) кипіти* [373], *лити (литися) ливцем* [425], *міряти мірками (міркою) гроші* [494], *дубом одубитися* [581], *пропадати пропадом* [709], *хай (нехай) пропаде / рідше пропадає пропадом* [709], *пропадати / рідше пропадай ти (ви, він, вона і т. ін.) пропадом* [710], *відом не відати* [113], *міряти великою мірою (міркою)* [493], *ходити / заходити ходором (ходуном)* [930], *роєм роїтися* [761], *валом валити / повалити* [66], *тумою туманіти* [904]. Деякі ТП мають варіанти, де субстантивні компоненти вживаються в іншій формі: *міряти однією міркою (на одну мірку)* [494], *плавом (як, мов, ніби і т. ін. плав) пливти (плисти) / попливти (поплисти)* [647]. До цієї групи прилягають одиниці, в яких позицію залежного компонента займає прислівниковий елемент: *ридма ридати* [7, с. 532], *поїдом (їдьма, їдом) їсти* [358]. Деякі такі фраземи мають варіанти з керованим іменником і прислівником: *лігма (лежнем) лежати* [420].

Модель "V + N³" репрезентують одиниці, в яких компоненти ТП поєднані: а) безпосередньо: *круто заміс місити* [495], *вік вікувати / звікувати* [129], *морочити памороки* [509], *пришити пришиву (пришиви)* [702], *розводити / розвести розводи* [745], *химороду химородити* [925], *службу служити* [830], *вести (грати) гру* [75], *хоч (заст. хоть) гать гати* [170] та б) за допомогою прийменника: *дзвонити (видзвонювати) в усі дзвони* [234], *як (мов, ніби і т. ін.) у дзвони дзвонити* [234], *як у забій бити / забити* [26], *вимітати / вимести під мітлу* [95]. Деякі ТФ цього типу являють собою компаративи: *як у забій бити / забити* [26], *як (мов, ніби і т. ін.) у дзвони дзвонити* [234]. Осібно слід згадати синонімічні конструкції *хоч (заст. хоть) гать гати* [170] і *хоч возом вози* [143], співвідносні з підрядною частиною складнопідрядного речення з підрядним допустовим, що виражає ступінь вияву чого-небудь. Поза наведеними моделями перебуває ТФ *бувати (бути) / побувати у бувальцях* [60].

Підтип "V + N – речення" нараховує незначну кількість одиниць. Вони співвідносні з простими: *падь пала (напала)* [603], *свічки (сто свічок) в очах засвічуються / засвітилися (засвітилося)* [788], *трясця трусить* [902], *хапун ухопив* [921]. Серед таких одиниць – компаративи (*як (мов, ніби і т. ін.) лиз (лизень, лизь) злизав* [422], *як (мов, ніби і т. ін.) хап ухопив* [916] і прокльони

(нехай (хай) лизень злиже [423], щоб тебе (його, її і т. ін.) писачка писала / списала [627], бодай рак урачив [730], щоб різачка попорізала [738]).

Виявлено два ТФ, співвідносні зі складним реченням. В одному наявні дві ТП (ані (ні) слухом [не] слухати, ані (ні) видом (у вічі) не видати [825], а в іншому тавтологічні компоненти належать до різних предикативних частин (спати і в сні бачити [846]). Поза аналізованим типом перебувають ТФ, утворені з дієслів (модель "V + part. +V"): хочеш не хочеш [934], була не була [62].

Структурний тип "Adj + N" реалізується в основному в моделі, де іменник виступає з прийменником: з (від) раннього ранку (рання) до пізнього вечора [731], з далекого далеко [219], по віковічні віки [129]. Ад'єктивний компонент у деяких фраземах займає постпозицію: на віки вічні [128], по віки вічні [129], до віку вічного [129]. Рідше іменник функціонує без прийменника: чужа чужина [8, с. 379; 10, с. 958], дивним дивом [238]. Серед одиниць аналізованого типу виявлено ТФ з редулькованою ТП (з давніх-давен [219]), а також фразему з редулькованим ад'єктивним компонентом (по віковічні віки [129]).

Структурний тип "Adv + Adv" репрезентують ТФ, сформовані прислівниками займенникового походження. Вони поєднуються за допомогою сполучників (тут як тут [904], і так і перетак [875], так (отак) і так [875], так чи не так [876] та прийменників (так за так [875], так на так [875]).

Структурний тип "Pron + Pron" представлено одиницями, що формуються за допомогою займенників таких розрядів: 1) особових (я не я [974]); 2) відносних (за що [й], про що? [971], ні за що [ні про що] [971], що не що, а... [973], чого-чого, а...; чому-чому, а... [950]); 3) означальних (сам на сам [778]); 4) вказівних (отаке й таке (отаке) [591]), які з'єднуються службовими словами. У межах цього типу теж наявна редулькація: чого-чого, а...; чому-чому, а... [950]. Поза наведеними типами перебувають конструкції по всіх усядах [916] і з усіх усяд (усядів) [916], утворені займенником та прислівником.

Структурний тип "Num + Num" представлено одиницями, де ТП формує числівник "один", що поєднується як безпосередньо (один одного вартій; одне одного варті [579], один одному на голову лізе (лізуть) [579], одним один (однісінький) [579]), так і за допомогою прийменників (один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили) [578], один в один [579], один на один [579], один на одному [579], один (одне) з-перед (перед, поперед) одного [579]). Осібно розташовується ТФ-прокляття, де ТП формується числівником сто і його старою непрямою формою, що зазнала субстантивізації: сто сот крот болячок [у печінки т. ін.] [862].

Таким чином, формування плану вираження ТФ відбувається за кількома структурними типами: "N + N", "V + N" (з підтипами "V + N – словосполучення" і "V + N – речення"), "Adj + N", "Adv + Adv", "Pron +

Pron“, ”*Num + Num*“. У межах типів наявні відповідні моделі. Найбільша кількість аналізованих одиниць утворена за двома типами – ”*N + N*“ і ”*V + N*“. Перший представлений двома приєдниковими моделями ”*N + prep. + N*“ і ”*prep. + N + prep. + N*“, безприєдnikовою ”*N + N*“ і малопродуктивною сполучnikовою ”(*konj.*) + *N + konj. + N*“. Високу продуктивність демонструє підтип ”*V + N – словосполучення*“, у межах якого діють моделі ”*V + N^{0.6.}*“ та ”*V + N^{3.6.}*“. Підтип ”*V + N – речення*“ репрезентують в основному одиниці, співвідносні з простими реченнями. Серед службових слів найактивнішу участь у формуванні структури ТФ беруть приєдники. Для формування ТП інколи використовується редуплікація. Наявні варіантні моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В.Н. Этнофразеологизмы: точки пересечения этнокультуры и этноязыка / В. Н. Васильченко // Основные вопросы лингвистики, лингводидактики и межкультурной коммуникации: сб. науч. трудов по филологии. – Астрахань: Издательство: Сорокин Роман Васильевич, 2008. – № 2 (2). – С. 32-38.
2. Зеленська Ю. Стилістичні фігури із повтором у сучасному поетичному мовленні [Електронний ресурс] / Ю.Зеленська // Лінгвістичні студії. – 2009. – Випуск 19.– С. 180–183. – Режим доступу до журн. : <http://litmisto.org.ua/?p=8414>
3. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм: (Стилістика): У 2 ч. / Ігор Качуровський. – Мюнхен-Київ, 1995. – Ч. 2: Фігури і тропи. – 236 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / [уклад. Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.
5. Ріжко Р. Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Р. Ріжко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – Випуск 86. – С. 219–230. – Режим доступу до журн. : <http://uk.pdfsb.com/семантика>
6. Словник української мови в 11-ти томах / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – Т. VIII – К. : Наук. думка, 1977. – 927 с.
7. Словник української мови в 11-ти томах / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – Т. XI – К.: Наук. думка, 1980. – 699 с.
8. Тараненко О. О. Повтор / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 459.
9. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
10. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 980 с.

В статті розглянуто специфіку формальної природи тавтологічних фразеологізмів, наведено структурні типи, в межах яких виділено моделі.

Ключевые слова: повтор, структурний тип, тавтологічна пара, тавтологія, фразеологізм.

The article deals with the specific formal nature of tautological phraseology, demonstrated their structural types where models are allocated.

Key words: reiteration, structural type, tautological pair, tautology, phraseologism.

УДК 811.161.2

*Олександра Арешенкова
(м. Кривий Ріг)*

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК МОВОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

У статті йдеться про роль мовних засобів реалізації маніпулятивних технологій в інформаційних повідомленнях.

Ключові слова: маніпулятивні технології, реклама, мас-медіа, мовні засоби.

До проблеми маніпулятивних технологій неодноразово зверталися психологи, соціологи, політологи, журналісти, які передусім визначали вплив маніпуляцій на свідомість та підсвідомість людини. У психології виділяють два типи маніпулювання: невербальний та вербальний, перший з них викликає посилений інтерес. Доведено, що в політичній маніпуляції велику роль відіграє імідж та авторитетність особистості, у публіцистиці – новизна та сенсаційність повідомлення, а ефективність реклами посилюється при взаємодії тексту, відеоряду та музичного супроводу.

Цілеспрямованого дослідження вербального маніпулювання ще не проведено, проте окремі аспекти функціонування та типології мовних засобів, використовуваних у маніпулятивних цілях, уже знайшли своє вирішення. Висвітленню основних результатів розв'язання цієї проблеми сучасними мовознавцями і присвячено нашу статтю.

Огляд досліджень з різних сфер комунікативної взаємодії показує, що найменше дослідники зосереджуються на вивченні маніпулятивних технологій засобами мови в україномовних рекламних текстах.

Слід визнати, що поняття «маніпуляція» несе негативний зміст, адже, коли нами маніпулюють, тобто приховано нав'язують нам свою волю і скеровують на досягнення запрограмованих цілей, ми найчастіше залишаємося в програвші. Як зазначає С. Кара-Мурза, успіху досягне та маніпуляція, коли жертва вірить у природність того, що відбувається. Для цього найкраще підходить фальшива реальність, де наявність акту